

KIRSAL KESİMDE YAŞAYAN ALEVİLERDE DOĞUM GELE- NEĞİNE İLİŞKİN İNANÇ VE UYGULAMALAR

(Elazığ Sün ve Sedeftepe Köyleri Örneği)

The Believes and Practives About The Birth Alevi People Who Live in
The Countryside

Y. Mustafa Keskin*

Özet: Bu araştırmada, Elazığ ili Sün ve Sedeftepe köyleri örneğinden yola çıkarak, kırsal kesimde yaşayan Alevilerdeki geçiş döneminin ilki olan doğum olayı, din sosyolojisi ve din etnolojisi metotlarından yararlanılarak ele alınmıştır. Araştırmayla, hayatımızda en mühim yeri teşkil eden doğum olayı ile ilgili inanç ve uygulamalardaki dinî unsurlar tespit edilerek, bunların İslam öncesi Türk inançlarıyla olan benzerlikler üzerinde durulmuştur.

Abstract: In this survey, the birth tradition in the village of Sün and Sedeftepe of Elazığ among Alevi people who live in the countryside has been searched by using the method of religion sociology and method religion ethnology by taking examples. With this survey, religious, magical and charming elements in which the most important place lifes ascertainment and the smilarities between them and Turkish believes before muslim have been morked out.

GİRİŞ

Bilindiği gibi, insan yaşamının üç önemli geçiş dönemi olup, bunların ilki doğumdur. Doğum, toplumun en küçük yapı taşı olan ailenin oluşması ve devamı için zorunlu bir olgu olup, özellikle Türk dinî hayatında, ata ruhlarına ait pek çok inanç ve uygulamaya konu olması nedeniyle "baba ocağı" deyimiyile kutsallaştırılmıştır (Gökalp; 1976: 295). Bu geçiş döneminin etrafında oluşan bir çok inanç, âdet, töre, tören, âyin, dinsel ve büyüsel işlemler kümelenerek, söz konusu dönemlere bağlı buldukları kültürün beklenti ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedirler. Bunların hepsinin amacı da kişinin bu geçiş dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak; aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır. İnsanın bu dönemle ilgili düşünce, tasarım, tutum, davranış, işlem ve uygulamaları belirli bir ülkenin, bir halkın ya

* Yrd.Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı.

da bir etnik grubun coğrafyasından ve kültüründen kimi yerel ayrımların, özelliklerin dışında ana çizgileriyle evrensel bir nitelik taşımaktadır(Örnek; 1995: 131)

Söz konusu inanç ve uygulamalar, özellikle ilkel veya kırsal kesim topluluklarında grup içi dayanışmayı ve grubun sürekliliğini sağlayan en önemli unsurlardandır. Malinowski'nin deyimiyle "İkel insanın bilgi payı, toplumsal yapısı, adetleri ve inancı büyükbabalarının deneyiminin paha biçilmez sonucu olduğu için ne pahasına olursa olsun korunması gerekir. Bu yüzden geleneğe bağlılık ilkelin bütün özellikleri içerisinde en önemli olanıdır. Gelenegi kutsayan bir toplum paha biçilmez bir güç ve süreklilik kazanır"(Malinowski; 1990: 29)

Ülkemiz bilim ve teknolojik açıdan hızlı bir dönüşümü yaşamaktadır. Kitle iletişim araçlarının en ücra kırsal kesimlere kadar ulaşması, kent ile ulaşım olanaklarının artması, kırsal kesimde yaşayan toplumların toplumsal yapısında bir takım sosyo-kültürel ve ekonomik değişimleri zorunlu kılmıştır. Bu süreç, doğal olarak, gerek din kurumu ve gerekse Türk toplumunun dini inanç, tutum ve pratikleri üzerinde bir takım değişiklikleri zorunlu kılmıştır. Bunun sonucunda, ülkemizde hayatın çeşitli safhalarına ilişkin geçiş dönemleri etrafında oluşan ve genel olarak halk dindarlığı çerçevesinde ele alınması gereken dini inanç ve bunlara ilişkin uygulanan bir takım dini pratiklerde de bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Ancak, bu değişim, kırsal kesimde yaşayan (özellikle Alevilerde) şehirlere göre daha ağır işlemede olduğu için, geleneksel halk dindarlığının sahasına giren bir takım dinî, sihri ve büyüsel işlemlerin orjinal şekillerini orada bulabilmekteyiz. Buradan yola çıkarak, **araştırmamızın konusunu**, (Elazığ'ın iki Alevi köyü olan Sün ve Sedeftepe örneklemeden yola çıkarak) *kırsal kesim Alevilerinde doğum geleneğine ilişkin inanç ve uygulamalar* olarak seçmiş bulunmaktayız. **Araştırmanın amacı**, söz konusu kırsal kesimlerdeki Alevilerde doğum geleneği etrafında şekillenen dinî, sihri ve büyüsel inanç ve pratiklerin değişim sürecini de göz önüne alarak- ortaya konulmasıdır.

Araştırmadaki veriler, **saha araştırması** esas alınarak, **mülakat** yolu ile derleme metodu kullanılarak elde edilmiştir. Mülakat için kaynak kişiler tespit edilmiş, bunlar seçilirken, özellikle yaşlı ve cinsiyet rolleri gereği, söz konusu geçiş dönemiyle daha sıkça ilgilenen kadınlar tercih edilmiştir.

¹ Söz konusu her iki köy de Elazığ merkeze bağlı olup, Sün'ün ile uzaklığı 22 km, Sedeftepe'nin ise 20 km'dir. Elazığ İl Sağlık Müdürlüğü verilerine göre, Sün'ün 2000 yılı nüfusu, 280 iken, Sedeftepe'nin nüfüsü ise, 1997 yılı nüfus sayımına göre, 296'dır. Sün köyü, etnolojik olarak, Prof Dr. Nermin Erdentuğ tarafından 1959 yılında incelenmiştir. Bkz. Nermin Erdentuğ, Sün Köyü'nün Etnolojik Tetkiki, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1959

Hiç şüphesiz, bir geçiş dönemi olarak, doğum ile ilgili uygulanan pratiklerin, folklorik açılardan farklı(müzik, oyun, masal, efsane halk hekimliği vb. gibi) görünüşleri vardır. Ancak biz burada, daha çok, söz konusu geleceğe ilişkin geliştirilen dinî unsurları- değişimleri de göz önünde bulundurarak- incelemeye çalıştık. Bu ise, esas olarak din sosyolojisi ve din etnolojisinin konusu olmakla birlikte, dinler tarihini ile de yakından ilişkilidir. Araştırma sahamızdaki geçiş dönemlerinden olan doğumla ilgili inanç ve uygulamaları; doğum öncesi ve doğum sonrası olmak üzere iki dönemde ele alıp incelemek mümkündür

I-DOĞUM ÖNCESİ UYGULAMALARI

İnsan hayatının en önemli merhalesini takip eden doğum olayı ile ilgili dinî, sihri ve büyüsel uygulamaların bir çoğu doğum öncesi ile ilgilidir. Bunları şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

1-Kısırlığı Giderme

Gelinin gittiği yeni evindeki saygınlığını kazanması, erkeğin gözüne girmesi, analık zevkini tatması ve soyun devamı için doğurması gerekmektedir. Kısır kadın, özellikle geleneksel kesimlerde horlanır, ezilir ve aşağılanır. Bu nedenle kadın, çocuk doğurabilmek için bir takım çarelere ve yollara başvurur (Örnek; 132). Bunların başında tıbbi yollara başvurma tutumunun yanısıra, halk hekimliği ve dinsel ve büyüsel² işlemler kapsamına giren uygulamalar da mevcuttur.

Araştırma sahamız olan Sün ve Sedeftepe köylerinde de kısırlık arzu edilmeyen bir olay olarak algılandığı için, bu durumun giderilmesi için tıbbi yolların dışında bir kısım değişik halk hekimliği ile dinsel ve büyüsel işlemlere gidilmektedir. Bugün Sün'de -eskisi kadar uygulanmasa da- yeni gelen gelin kapı eşğinde durdurulmakta, eve bolluk, bereket getirmesi amacıyla dama çıkan damat tarafından gelinin başına para ve şeker atılmaktadır. Burada ortaya çıkan elma motifi, eski Türklerce de kutsal kabul edilmekte olan bir meyve idi. Nitekim, aşık hikayelerinde, bir derviş veya hızır tarafından verilen iki elmayı paylaşarak yiyen çiftlerin çocuk sahibi oldukları anlatılmaktadır (Ocak; 1990: 199). Elma, Manas Destanı'nda da bir doğum ve çoğalma motifi olarak yerini almıştır (İnan; 1985: 14)

Erdentuğ, etnolojik tetkikini yapmak üzere 1959'da geldiği Sün'de, köylülerin, kısırlığa en büyük sebebini, gelinin ilk gece soğuk su içmesi neti-

² Bir takım yöntemlerle tabiatüstü güçlere başvurmak suretiyle insanlara ve toplumsal yaşamın akışına etki edebileceğine inanılan büyü, çoğu kez din ile yanyana bulunan bir olgu olup, özellikle halk dindarlığı içerisinde büyüyle ilgili inanç ve pratikler önemli yer tutmaktadır. Geniş bilgi için bkz., Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, İstanbul 1999: 231-23

cesinde soğuklaması olarak gördüklerini, bunu gidermek için, ceviz büyüklüğünde olup, ateşte iyice kızdırılan üç veya dört taşın süt dolu bir tas içerisine atılması sonrasında, taşın gelinin alt tarafına, (köylülerin tabiriyle uşşahlığa) sürülerek soğuklamasının giderilmeye çalışılması veya "Abdülvehhab" isimli yatacin ziyaret edilerek kurban kesilmesi gibi bir kısım uygulamaların olduğu, ancak muska yazdırılmadığını (Erdentuğ; 1959: 52) belirtmiştir.

Günümüzde, gerek Sün ve gerekse Sedeftepe'de çocuğu olmayan veya olupta yaşamayan kadına "tebe"li denilmektedir. Bu ad, Sünlülere göre, hastalıklı veya kanı bozuk anlamına gelmektedir. Buradaki "tebe" tabiri, Divanı Lügat't Türk'de, "kınanmak, ayıplanmak" gibi anlamları ifade eden "tabalamak" kelimesinin farklılaşmış bir şeklini oluşturmuş (Araz; 1995: 92) olmalıdır. Böyle bir kadın pek hoş karşılanmaz ve bazen de kınanır. Bu durumdan kurtulması için dedeye veya hocaya götürülmekte ve muska yazdırılmaktadır.

Günümüzde tıbbî önlemlerin yanında- eskiden olduğu kadar olmasa da- söz konusu köylerde, soğuklama kısırlığın sebeplerinden biri olarak görülmeye devam edilmekte ve bunu önlemeye yönelik bir takım uygulamalara müracaat edilmektedir. Bu da, tebeli kadının buğuya (köylülerin deyimiyile buğa) oturtulması şeklindeki uygulamadır.

Günümüzde, araştırma sahamızda, tıbbî önlemlerin yanında, kısırlığı gidermek için en çok müracaat edilen diğer uygulamalar ise dinsel veya büyüsel içeriklidir. Öyle ki, her iki köyde de kısırlığı gidermek için en çok denenen uygulama, velilere ait olduğuna inanılan türbeleri ziyaret³ ederek adak adama, bez-çaput bağlayarak oralarda kurbanlar kesmektir. Bunun için Sün'de "*Koca Seyyit Türbesi*" ve "*Selvi Baba*", Sedeftepe'de ise "*Abdülcabbar Türbesi*"en çok ziyaret edilen yerlerdir.

³ Türkçemizde; birini veya bir yeri görmeye gitmek anlamına gelen "ziyaret" kelimesi, Arapça "ziyaret" kelimesinden gelmekte olup; yine Arapça'da aynı kökten "zevî" sözcüğü hem ziyaret etmek, hem de ziyaret eden manalarına gelmektedir. Bkz, Ünver Günay-Şaban Kuzgun, Harun Güngör-Huzeyfe Sayın- A.Vahap Taştan, Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri, Ankara 1996, s.10 Ziyaret olgusuna tarihi perspektiften baktığımızda, genelde Anadolu'da, özelde ise araştırma sahamızda karşımıza çıkan ziyaret fenomeninin, uzun bir tarihi süreç içerisinde dini, tasavvufi ve sihrî pek çok unsur tarafından şekillendirildiğini görmekteyiz. Türklerin Anadolu'da şekillenen dinî kültür ve yaşayışları üzerinde, kökleri İslam öncesi döneme kadar uzanan bir çok dinî, kültürel ve sihrî unsurlarının etkileri olduğu hususunda bir takım ilmi çalışmalar yapılmıştır. Bu konudaki çalışmalar için bkz. Fuad Köprülü, "*İslâm Süft Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri*", Ankara Ün. İlahiyat Fak. Dergisi XVIII, Ankara 1972, s.141-152; H. Ziya Ülken, "*Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri*", Ankara Ün. İlahiyat Fak. Dergisi XVII, Ankara 1969, s.1-28

Veli kültü Anadolu'da en yaygın olarak bilinen kültürlerden birisidir. Arapça "velâ" veyahut "veliyе" (yaklaşmak, yakın olmak) fiilinden gelen "veli" kelimesi, sözlükte; dost, ahabab, arkadaş, yardımcı, komşu vs. manaları ifade etmekte olup, çoğulu "Evliya" dır (Ocak; 1983: 1). Kült ise, "yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı, onlara tapınış" (Örnek; 1971: 148) manasına gelmektedir.

Genel olarak baktığımızda, araştırma sahamızda "yatır" "evliya" "de-de", "baba" "pir" vb. isimlerle anılarak kısırlığı önlemek için ziyaret edilen yerlere yönelişin temelinde daha çok, eski Türklerdeki "atalar kültürünün" etkisi olduğu kanaatindeyiz. Hemen hemen bütün Türk toplulukları arasında en eskî temel inançlardan biri olduğu kabul edilen atalar kültü, genel olarak ecdadın takdisine dayanmaktadır. Özellikle, ata öldükten sonra, onun bir takım üstün manevi güçlerle mücehhez hale geldiği ve bu nedenle ailesine yardım edebileceği (Kafesoğlu; 1980: 46) inancından doğan korku ile saygı arasında karışık bir inanç oluşmaktadır ki, eski Türkler bu sebeple ata ruhlarına kurbanlar kesmekteydiler. Bunlarına eşyaları ve mezarları da mukaddes sayılırdı (Ocak; 1984: 8). Kurban terimi, antropoloji terminolojisinde dinsel bir inanç sistemini ya da, bir inanç sistemi içinde yer alan, eylemle desteklenen, kendi içinde bütünleşmiş bir kesiti ifade etmektedir (Erginer; 1997: 4).

Ölülere tazim ve onlar için kurbanlar sunma inanç ve adeti, geleneksel Türk dini tarihinin en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır (Günay-Güngör; 1998: 59). Nitekim, Asya Hunları'nda, her yılın mayıs ayı ortalarında atalara kurban sunma adeti mevcuttu (Kafesoğlu; 1980: 46).

Şüphesiz ki, tüm Anadolu da olduğu gibi Elazığ ve çevresindeki "Atalar Kültü"nü'nün temellerini, daha çok, X. yüzyılda Horasan'da şekillenen "Yesevi Tarikatı"na mensup Türk Sufi dervişlerinde aramızda gerekmektedir. Söz konusu dervişler tarafından özellikle göçebe Türkmenler arasında yayılan veli kültü, Anadolu'nun fethiyle bu coğrafyaya da yayılmış olmalıdır. Nitekim, araştırma sahamızda veli olarak kabul edilerek mezarları ziyaret edilen şahısların, daha çok, Horasanlı veliler olduğu inancı yaygındır.

Bilindiği gibi Türkler, daha Orta Asya'da iken, yüzyıllar boyunca milli dinlerinden başka birtakım kültürler ve dinlerle tanışmış ve hatta, bunlardan bir kısmını kabul etmişlerdir. Müslüman olmadan önce Şamanizm, Budizm, Mazdeizm, Maniheizm, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinî tecrübelerle temasa geçen Türkler'in, İslamiyetle temasları ilk kez VII. yüzyılda Müslüman Araplar'ın fetih hareketleriyle başlamış, bu yeni dini benimsemeleri üçyüz yıla yakın bir süre almış (Günay-Ecer; 1999: 147) ve nihayet onlar IX. ve X. yüzyıldan itibaren büyük kitleler halinde Müslümanlığı kabul etmişlerdir (Günay-Kuzgun-Güngör vd.: 111). Onların Müslüman olma süreci XIV. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu nedenle, eski Türk din ve kültürlerinden birçoğu, İslamî motiflerle birleşip, yeni bir renge bürünmek suretiyle (en azından

bir alt kültür düzeyinde de olsa) varlıklarını devam ettirmişlerdir (Günay-Ecer: 147). Olaya bu açıdan baktığımızda, günümüzde, Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki veli kültürünün ve ziyaret fenomeninin temelini daha çok, İslam öncesi geleneksel Türk dini inançları döneminde atıldığını (Ocak; 1997: 11) kabul edebiliriz. Bilindiği gibi Şamanizm, dini bir sistem olmaktan daha çok, büyü ve sihrin ön plana çıktığı oldukça kompleks, büyüsel bir sistemdir. Onun merkezinde, Şaman adı verilen ve bir din adamından daha ziyade, tabip, üfürükçü, tanrılarla insanlar arasında temas kuran gelecekten haber veren, felaketleri önleyen, hastaları iyileştirebilen bir kâhin veya büyücü bulunmaktadır.⁴ Bunların durumları ile velilerin vecd, keramet ve inzivaları arasında bir takım benzerlikler bulunmaktadır.

Günümüzde, araştırma sahamızda kısırlığı gidermek için en çok uygulanan dinî-sihri veya büyüsel pratiklerden birisi de dede veya hocalara giderek okunma veya muska yazdırma. Nitekim, Sedeftepe'de çocuğu olmayan bir kadın düğümlediği beyaz ipliği dedeye veya nadiren çevredeki hocalara okutturur veya muska yazdırır. Benzer uygulamalara Sün'de de rastlanmaktadır. Bilindiği gibi, geleneksel Alevilikte dedeler cemaatin lideri konumunda olup, toplumsal hiyerarşinin en üstünde bulunmaktadırlar. Onların toplumsal statü ve karizmalarını belirleyen en önemli unsur Ehl-i Beyt'ten gelme vurgusudur. Bu nedenledir ki, özellikle kırsal kesimde yaşayan dedelerin yaptırım güçleri, Alevi topluluklarının sosyal düzenini sağlayan en önemli unsurdur. Ancak günümüzde, köyden kente göçün hızlanması, kitle iletişim araçlarının çoğalması ve eğitimin seviyesinin yükselmesiyle ülkemiz genelinde olduğu gibi, araştırma sahamızda da dedelerin saygınlığının azaldığı, statülerinin sarsıldığı gözlenmektedir.

Araştırma sahamızda kısırlığı gidermek için karşımıza çıkan diğer bir uygulama da, "*Selvi Baba*", diye isimlendirilen ve kutsallığına inanılan bir ağacın ziyaret edilmesidir. Söz konusu ağaç, Sün Köyü'ne yaklaşık yedi veya sekiz kilometre uzaklıktaki yüksek bir dağın tepesinde bulunan, etrafındakilere nispetle oldukça büyük bir ağaç olup, etrafı taşlarla çevrilidir. Burada görünürde bir mezar olmamasına rağmen, yöre halkı söz konusu ağacın dibinde bir evliya mezarı bulunduğuna inanmakta, türlü dileklerle burayı oldukça yoğun bir şekilde ziyaret etmektedirler. Kaynak kişilerin verdikleri bilgilere göre, kısır olan kadın burayı ziyaret ederek, adak adamakta, kurban kesmekte, mum yakmakta, burada bulunan ve çevre köylülerce uzaktan getirilen suyu kutsal kabul edilen sudan şifa niyetiyle içmekte ve bazen buraya yufka, buğday gibi şeyler saçmaktadır. Nitekim burayı ziyaret ettiğimiz tarihte söz konusu uygulamaların tamamına bizzat şahit olduk. Söz konusu ağacın kutsallığına inanıldığı için, ondan bir dal bile kesilmez ve eve götürülmez. Kısırlığı gidermek için, mum yakma adetinin farklı bir uygulama-

⁴ Kam, Şaman ve bunların özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini*, T.C Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1976, s.54-57

ması, Sün Köyü merkez mezarlığı içerisinde bulunan ‘*Koç Baba*’ diye isimlendirilen, küçük bir taştan yapılmış tarihi bir koç heykeline yönelmekte, burada kutsal ağacın yerini taş almaktadır.

Dikkat edilecek olursa, araştırma sahamızda kısırlığı gidermek için ziyaret edilen ‘*Selvi Baba*’ ziyareti, ile Sün Köyü merkez mezarlığı içerisinde bulunan ‘*Koyun Baba*’ heykeli ile ilgili uygulanan dinî-sihri ve büyüsel pratikler, dağ, ağaç, su ve taş gibi bir takım dinî kültleri içermektedir ki, bu kültürler, kaynağını kanaatimizce çok büyük oranda İslam öncesi Türklerdeki ‘*yer-su*’ kültüründen almaktadır. Bilindiği gibi, eski Türkler, bir takım dağların, göllerin, pınarların, ağaçların ve taşların da ruhu olduklarına inanmakta ve bunlara ‘*yer-su*’ demektedirler. Onlar, bu unsurların kutsal olduklarına inandıkları için, onlarla ilgili pek çok dini pratik geliştirmişlerdi. Öyle ki, eski Türk mitolojisinde, yüksek dağlar tanrıların yolu olarak kabul edildiğinden (Ögel; 1997: 129; İnan; 1995: 49) ataların mezarları dağ tepelerinde yapılmaktaydı. Şamanist Türklerde dağ, Gök-Türkler döneminde bir kült halini almıştır (İnan; 1995: 48). Hunlar, ‘şandin-şan’ sıra dağlarındaki ‘*Han-Yoan Dağı*’ ile ‘*Gan-tşuan*’ dağlarını ululaştırmış ve Gök- Tanrıya adadıkları kanlı kurbanlarını bu dağ ve tepe üstlerinde kesmişlerdir (Tanyu; 1973: 38). Eski Türkler, ‘*Ötüken*’, ‘*Tanrı*’, ‘*Ulug*’, dağlarını (Yedi Su vilayetindeki) tanrılar dergahı diye kabul etmişler, bu nedenle Hun, Gök-Türk, Uygur hakanları ‘*Ötüken Dağı*’nı başkent yapmışlardır (Rahman; 1996: 136-137). Dağ kültürüne, aralarında biraz farklılıklar olmakla beraber, Altay dağlarında yaşayan Türkler’de (İnan; 1995: 102), kurbanlarını yüksek dağ tepelerinde sunmakta ve bu kurbanı ‘*Tanrı Gök Kurbanı*’ kazan Türkleri’nde, Başkurtlar’da, Türkistan ve Özbekistan’da (İnan; 1991: 253-259) ve Karaçay-Malkar toplumunda da(Tavkul; 1993: 262) mevcuttur

Dağ kültüründe olduğu gibi, çok eski devirlerden beri pek çok ulus tarafından bir kült haline getirilmiş ve dini pratiklerde önemli fonksiyonlar üstlenmiş olan taş kültürünün Türk mitolojisindeki önemi ilk kez, Türkler’in dünyanın yaratılışı efsanesinde ortaya çıkmaktadır. Bu efsanede, taş ya da kayaların insanı kurtaran, yaşamaya destek olan, kendisinde korumulan ve barınılan mekanlar olduğu inancı işlenmektedir (Tanyu; 1987: 39) Türk mitolojisindeki yaygın bir inanca göre, büyük Türk Tanrısı, ilk Türk hakanına ‘*yada*’ adı verilen, istenildiğinde kendisiyle yağmur, kar, fırtına ve dolu yağdırılabilen bir taş bahşetmiştir.⁵ X. asırda Horasan ve İran hükümdarlarının saraylarında yaşayan ve gezginci bir Arap şairi olan Ebu Dülef’in verdiği bilgilere göre, Oğuzlar’ın ve Tokuz Oğuzlar’ın ülkelerinde bulunan bir takım taşlar, çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmaktaydı. Yine onun verdiği

⁵ Geniş bilgi için bkz., Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Kül. Bak. Yay., Ankara 1987, s. 6-37

⁶ A. İnan, *Şamanizm*, s.160. Bu taş ve buna bağlı pratikler hakkında daha geniş bilgi için bkz, A. İnan, a.g.e., s.160-165; H. Tanyu, *Türklerde Taşla ...*, s.45-80

bilgilere göre, Kırgızlar, ülkelerinde bulunan ve etrafı aydınlatan bir taş lamba yerine kullanmaktaydılar (İbn-i Fazlan; 1975: 87,88,92)

Horasan'da, Türkistan'da, Kırgızlar'da ve Başkurtlar'da, çocuk hastalıklarının tedavilerinde taşlardan faydalanma inancı oldukça yaygındır. Ayrıca, Azeri, Türk Kazaklar, ve Oğuzlar'da, çocuğu olmayan kadınların sıkça müracaat ettikleri kayaların varlığı tespit edilmiştir (Tanyu; 1987: 82-84).

Yine, araştırma sahasında "*Selvi Baba*" örneğinde karşımıza çıkan diğer bir kült olan ağaç veya orman kültü, evrensel bir kült olup, ağaçlar, ilahların ve ruhların bulunduğu inanan kutsal varlıklardan biri olarak kabul edilmiştir (Tanyu; 1975: 129) Eski Türkler'in hayatında ağaç ve orman kültü önemli yer tutmaktaydı. Nitekim, Oğuz destanındaki Kıpçaklar'ın ağaçtan türedikleri inancına dair izler (İnan; 1995: 65), Uygurlar'ın Türeyiş Destanı'nda, iki ağaç arasına inen bir ışık ile beş çocuğun ortaya çıktığı, bunların, bu iki ağaç önünde diz çökerek yeri öptükleri, oradaki insanlar tarafından hakan seçilmeleri ve çoğalmaları (Ögel; 1997: 74; Ocak; 1983: 85-86) Oğuz Kağan Destanı'ndaki Oğuz Kağan'ın gökten inen göğün kızı ve yerdeki bir ağaç koğuşundan çıkan yerin kızları ile evlendiği (Tanyu; 1976: 132) şeklindeki anlatımlar bunu doğrulamaktadır. Ötügen Ormanları, Göktürkler ve uygular zamanından beri kutsal kabul edilmiştir. Eski Türklerde, kayın ve çam ağaçları kutsal sayılan ağaçların başında sayılmıştır. Nitekim, Eberhard, Tobalar'ın kuzey yurtlarından güneye göçerlerken, kurban kestikten sonra birer kayın ağacı diktiklerini ve bunlardan "tanrılık" ve "kutsal orman"ların meydana geldiğini (Eberhard; 1942: 80-81) belirtmektedir. Aynı şekilde, Beltir ve Sagay Türkleri gök veya dağ kurbanı ayinini kayın ağaçları altında yaparlarken, çocuğu olmayan Yakut kadınları "yuvalı" kara çam ağacına gelmekte ve ağacın karşısında dua etmekteydiler (İnan; 1995: 64). Genel olarak bakıldığında, kayın ağacı Başkurt, Kazan ve Kırgızlar'da, çam ağacı ise, Yakut (Tanyu; 1976: 32-33) ve Karaçay-Malkar Türkleri'nde kutsal kabul edildiği (Tavkul; 1993: 262) .Ağaçları ve çalılırları kutlu sayarak, bunlara bez-çaput bağlama adeti bütün Türk boylarında benimsenmiş ve Altay Dağları'ndan Akdeniz çevresine kadar yayılmıştır (Tanyu; 1976: 141)

Yine, araştırma sahamızda- "*Selvi Baba*" örneğinde de görüldüğü gibi, kırsırlığı gidermede kullanılan su objesi, eski Türklerdeki "*Yer-Su*" kültünün en önemli temelini oluşturmaktaydı. Ancak, bu kavramın içine akıntılı olan bütün sular, ırmaklar, pınarlar ve dereler de dahildi (Kalafat; 1990: 43). Kutsal ırmaklar, Türk mitolojisinde çok önemli bir yer tutmaktaydı. Türkler, büyük devletler kurduktan sonra bile, eski kutsal ırmakları unutmamışlardır (Ögel; 1997: 137; İnan; 1976: 492). Mesela, Uygurlar, *Orhun* ile *Selenga* nehirlerinin birleştikleri bir kavşakta gökten inen bir nur ile doğup türediklerine inanmaktadırlar (Ögel; 1997: 137). X. Yüzyıl müelliflerinden Gerdizi'nin verdiği bilgilere göre, Kimekler "irtiş Irmağı"nı, Barshan Türk-

leri ise "Isık Gölü"nü takdis etmekte ve hatta Kimekler, su Kimekler'in tanrısıdır derlerdi (İnan; 1976: 40-41).

Araştırma sahamızda, kısırlığı gidermek için ziyaretlerde en çok uygulanan pratiklerden birisi de kurbandır. Kurban, araştırma sahamızda daha çok, ziyarete konu olan ve kutsallığına inanılan mekanları vesile kılmak ve onlardan bir şeyler istemek için sunulan canlı bir hayvanı ifade ettiği gibi, buralara bırakılan veya takılan bez-çaput, buğday vb. gibi maddeleri de ifade etmektedir. Dinler tarihi araştırmaları göstermiştir ki, eski Türkler de kanlı ve kansız olmak üzere iki çeşit kurban geleneği mevcuttu. Kanlı kurbanda, belirli doğaüstü güçlere, belli özelliklere sahip at, koyun, deve ve keçi gibi hayvanlar sunulurken, kansız kurbanda bu mekanlara çaput-bez bağlamak-taydı ki, buna "saçı" denmekteydi. Kansız kurban demek olan saç, her kavmin kendi emeğiyle kazandığı değerli ve mübarek saydığı nimetlerden seçilmekteydi. Örneğin, göçebe kavimlerde süt, kıymız ve yağ; çiftçi kabilelerde buğday, darı ve şarap; tüccar kavimlerde ise, para saç olarak kullanılmaktaydı. (İnan; 1995: 54) Araştırma sahamızda, kısırlığı gidermede her iki kurban çeşidinin de kullanıldığını tespit etmiş durumdayız.

2-Çocuk Düşmesini Önleme

Ülkemiz genelinde olduğu gibi, araştırma sahamızda da doğum öncesi karşılaşılabilir muhtemel olumsuzluklardan biri de düşük yapma olgusudur. Bunu önlemek için, ülkemiz genelinde olduğu gibi araştırma sahamızda da- tıbbî önlemlerin dışında- bir takım dinî, sihrî ve büyüsel pratiklere başvurulmaktadır.

Araştırma sahamızda birkaç kez hamile kaldığı halde, düşük yapan kadınlar için başvurulmuş pratiklerin başında, ziyaret adı verilen bir kısım yerlere giderek, buralara adak adama, bez bağlama ve kurban kesme gibi uygulamalar gelmektedir ki, daha öncede belirttiğimiz gibi, bu uygulamalar kaynağını daha çok eski Türklerdeki veli veya Ata kültlerinden almaktadır. Bu yerler, daha önce de belirttiğimiz gibi, daha çok, Sün'de "Koca Seyyid Türbesi", "Selvi Baba" ve "Koç Baba" ziyaretleri iken, Sedeftepe'de ise, köy merkezindeki "Abdülcebbar Türbesi"dir.

II-DOĞUM SONRASI DÖNEMİ UYGULAMALARI

Doğum geleneği ile ilgili pratiklerin büyük çoğunluğu doğum sonrası dönemde uygulanmakta olup, bu dönem, bir takım kötülük veya olumsuzluklarla anne ve çocuğunun etrafının sarıldığı varsayılan bir dönemdir. Bunlardan kurtulmak için, kişilerin inanca dayalı bir takım dinî, sihrî ve büyüsel işlemleri yerine getirmesi gerekmektedir. Bu döneme ait inanç ve uygulamaları genel olarak şu başlıklar altında ele alıp incelemek mümkündür.

1-Lohusalık, Alkarısı Tasarımı ile Bunlara İlişkin İnanç ve Uygulamalar

Lohusalık dönemi, doğumu takip eden ilk kırk günlük süreyi kapsamaktadır. Genelde bu süre, anne ve çocuğu için, belli tehlikelere maruz kalma dönemi olarak kabul edilmekte, anne ve çocuğunun kırk gün dışarıya çıkması hoş karşılanmamaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi, "Alkarısı" tasarımıdır.

Loğusa kadınlara ve çocuklara sataştığı, kimi zaman onları öldürdüğü tasavvur edilen (Örnek; 1995: 144) "Alkarısı" ve "Albastı" eski bir Türk-Şaman geleneğinin yansıması olup⁷, inancına göre, yalnız bırakılmaları halinde loğusanın ciğerini sökecek, loğusa kadın ve çocuğuna zarar verecek ve hatta bazen ölümüne bile sebep olabilecek, insan-hayvan karışımı bir görünümde, uzun boylu, uzun tırnaklı, dağımık saçlı, dişlek, çok çirkin, al gömlek giyen korkutucu bir yaratık olarak düşünülmektedir. Çocuklara ve loğusalara sataşan bu öldürücü cinin zararından kurtulmak için, lohusalar yalnız bırakılmaz. Ayrıca yakalanması ve etkisiz hale getirilmesi için, bir yerine bir iğne veya çuvaldız batırma ve benzeri gibi⁸ uygulamalara gitmek gerektiğine inanılır. Çeşitli yörelerde lohusaya kötü cinin musallat olmaması için odasına Kur'an-ı Kerim, soğan, sarımsak ve mavi boncuk konur (Acıpayamlı; 1974: 83)

Araştırma sahasındaki köylerde loğusa kadınla ilgili en çok kullanılan tabir, "diğasken" dir. Çocuğun doğumundan sonrasında lohusa kadın ve çocuğu kırk gün dışarıya çıkarılmaz ve özellikle kapı eşeklerinden uzak durdurulur. Eşik inancının kaynağı da, daha çok, eski Türk inançlarında aramızda gerekmektedir. Nitekim, İnan, uzak Yakutistan'dan Akdeniz kıyılarına kadar uzanan sahada yaşayan Türk uluslarında çok yaygın bir göreneğe göre, kapı eşiğine basmak ve üzerine oturmanın uğursuzluk getirdiğine inanıldığını ve ayrıca Kırgız-Kazaklarda da eşiğe oturanın yoksul olacağı inancının yaygın olduğunu belirtmektedir. Yine İnan'ın verdiği bilgilere göre, eşik Eski Moğollarda da kutsal sayılmakta olup, Moğol egemenliği esnasında Moğol hakanları kapı eşiğe dokunmayı yasaklamışlar, buna uymayanları ise ölüm cezasına çarptırmışlardır (İnan; 1962: 17).

Araştırma sahasında lohusa kadın ve çocuğunun kırk gün boyunca dışarı çıkarılmamasının en önemli nedenlerinden birisi "Alkarısı" inancıdır. Gerek Sün ve gerekse Sedeftepe'deki inancıya göre, loğusa kadının üzerine

⁷ Geniş Bilgi için bkz. Abdülkadir İnan, "Makaleler ve İncelemeler", T.T.K. Yayınları, C:II, Ankara 1987, s261-262

⁸ Geniş bilgi için bkz., Sedet Veyis Örnek, Türk Halk Bilimi, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995, s.144-146; Ayrıca bkz., Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara 1990, s.78

çöken ağırlık manasına gelen ve halk arasında zaman zaman “komos” (daha çok Sedestepe’de) diye isimlendirilen “Alkarısı”nın lohusa kadını ve kırkı çıkmayan çocuğu bastığına inanılmaktadır. İnanışa göre, söz konusu varlık, lohusa kadının yanına gelip, çocuğun ciğerini çekmektedir. Bu nedenle “Alkarısı”ndan, kurtulmak için bir takım pratiklere başvurulmaktadır. Bunlar; keçi kılından örülen bir ipe lohusanın yatağının etrafının çevrilmesi, lohusanın yatağının kenarına bir çuvaldız, üzerine ise bir iğne takılması, çocuğun yastığının baş ucuna eklemek, iğne, makas ve süpürge koyulması, lohusa ve çocuğunun kırk gün boyunca dışarı çıkarılması veya üç gün boyunca başuçlarında çıra (veya lamba) yakılması şeklindeki uygulamalardır.

Görüldüğü gibi, araştırma sahamızda, loğusa kadın ve çocuğunu “Alkarısı” diye isimlendirilen, ve oldukça kötü bir tarzda hayal edilen varlıktan korumak için yapılan uygulamalarda, pek çok dinî, sihirsel ve büyüsel işlem devreye girmektedir.

2-Kırk Basması Tasarımı, Kırklama ve Bunlara İlişkin Uygulamalar

Ülkemiz genelinde lohusa ile çocuğunun ilk kırk gün içerisinde hastalanmalarına ve bu hastalıklara halk tarafından “*kırkbasması*” adı verilmektedir. Bu nedenle, anne ve çocuğun bu durumdan kurtulabilmeleri için, kırk gün boyunca evden çıkmamaları ve kırklı olan kadın ve çocukların birbirleriyle karşılaşmamaları gerekmektedir (Örnek; 146).

Araştırma sahamızda kırk basması şu şekilde algılanmaktadır: Kırk günü dolmayan kadın ve çocuğu dışarıdan gelecek her türlü tehlikeye maruz kalabilmektedir. Eğer bu tehlikelerden birisi loğusa veya çocuğuna dokunursa, böyle bir durum *kırkbastı* diye isimlendirilir. İnanışa göre, kırkı çıkmayan diğer bir kadın, loğusa veya çocuğunun yanına gelir veya her hangi bir yerde karşılaşır, veya eve çiğ et un gibi maddeler getirildiğinde kırkı çıkmayan loğusa ve çocuğu bunlar eve girmeden önce dışarı çıkarılmazsa onları kırkbasar. Lohusa kırkbastı olmuşsa sürekli hasta olur, çocuk olmuşsa doymak bilmez, uyumaz ve çok ağlar.

Ülkemiz genelinde olduğu gibi, araştırma sahamızda da doğum sonrası loğusa kadın ve çocuğu için uygulanan bir diğer işlemde “*kırklama*”dır. Araştırma sahamızda, kırk gün boyunca kaldırılıp ağır işler gördürülmeyen loğusa ve çocuğu için kırklama işlemi, kırkları çıktığı gün yapılan bir uygulama olup, şu şekilde yapılmaktadır: Kırk tane arpa ve kırk tane buğday tanesi sayılarak, içerisinde kırk kaşık su bulunan bir sahanın içerisine atılır. Karışım, “halbur” ismi verilen cisme boşaltılarak, dualar eşliğinde lohusa ve çocuğunun üzerine dökülür.

Gözlemlerimiz ve kaynak kişilerin ifadelerinden anladığımızı göre, araştırma sahamızda uygulanan kırklama olayında, çocuk ve anneyi maddi ve

manevi pisliklerden arındırarak tekrar topluma katılmalarını sağlamak ve bir takım hastalık ve uğursuzluklardan kurtarılmaları inancı devreye girmektedir. Ayrıca, kırklamada için oluşturulan karışımda kullanılan unsurların da her birinin ayrı fonksiyonu bulunmaktadır. Örneğin, su arınmanın esas unsuru olarak görülürken, kırk buğday ve arpa tanesi de bolluk, bereket ve aynı zamanda zürriyeti simgelemektedir. Bu unsurların suya atılmalarıyla birlikte suyun sihirsel gücü, büyüsel güçlerle artırılmış, bunların birlikte anne ve çocuğunun üzerine dökülmeleriyle de bu güçlerin anne ve çocuğuna serayet ettiğine inanılmaktadır. Burada dikkatimizi çeken diğer bir husus da, kırklama için hazırlanan karışımın loğusa ve çocuğu üzerine dökülmesi esnasında bir takım duaların okunması uygulamasıdır ki, kanaatimizce, bu uygulamayla karışımın dinen kutsanması arzu edilmektedir.

3-Yaşamayan Çocuk İçin Yapılan Uygulamalar

Araştırma sahamızda doğupta yaşamayan çocukla ilgili bir takım pratikler geliştirilmiştir. Bu uygulamalar şunlardır:

- Çocuğa ermişlerin isimleri veya dursun, yaşar gibi isimler verilmektedir
- Ziyarete giderek (Sün'de Selvi Baba ve Koca Seyyit'e; Sedeftepe'de ise Abdülcabbar Türbesine) kurban kesilir.
- Çocuğa yedi sene boyunca başkalarının getirdiği elbiseler giydirilir.
- Çocuk erkekse saçını yedi sene hiç kesilmez
- Yedi evden demir parçaları toplanır, toplanan demir ezilip bilezik haline getirilerek çocuğun koluna takılır.

Araştırma sahamızda çocuğun yaşaması için yapılan pratikler arasında sayılan, ermişlerin türbelerini ziyaret etme veya çocuğa onların isimlerini verme gibi uygulamalarının kaynağını daha önce açıkladığımız evliya veya atalar kültürüne bağlayabiliriz.

Buna karşın, erkek çocuklarının saçını yedi yıl boyunca kesmeme, veya yedi yıl başkalarının elbiselerini giydirmeye gibi uygulamalarda ise, kanaatimizce yine eski Türk inanışları devreye girmektedir. Nitekim, eski Türklerde, buna benzer pratiklerle, çocuğun hastalanması veya ölümüne sebep olan kötü ruhların aldatılması veya şaşırtılması (İnan; 1995 :174) geleneği vardı.

Araştırma sahamızda çocuğun yaşaması için yapılan pratiklerden birisi olan, yedi evden toplanan demir parçalarının ezilerek bilezik haline getirilip çocuğun koluna takılması geleneğinde önemli bir unsur olarak ortaya çıkan demir motifi, esas itibarıyla, eski Türklerdeki Şamanist uygulamalarda da önemli bir yere sahipti. Nitekim, demir, eski Türkler'de kam tarafından büyü ve tedavi usulleri ile yemin merasimlerinde kullanılan mukaddes bir maddedir. Türkler de demir dağı eriterek yeryüzüne çıkmışlar ve dünyaya yayılmışlardır (Kalafat; 1990: 75)

SONUÇ:

Elazığ ili Sün ve Sedeftepe köyleri örneğinden yola çıkarak, kırsal kesim Alevilerinde geçiş döneminin ilki olan doğum olayının din sosyolojisi ve din etnolojisi metotlarından yararlanılarak ele alındığı bu çalışmada, hayatımızda en mühim yeri teşkil eden doğum olayı ile ilgili inanç ve uygulamalardaki dinî, sihirî ve büyüsel unsurlar tespit edilerek, bunların, daha çok, İslam öncesi Türk inançlarıyla olan benzerlikler üzerinde durulmuştur.

Ülkemizin son yıllarda hızlı bir şekilde bilimsel ve teknolojik gelişmelere sahne olduğu bilinmektedir. Hiç şüphesiz bu gelişmeler, beraberinde, sadece şehir merkezlerinde yaşayan halkımızın değil, aynı zamanda kırsal kesimde yaşayan halkımızın yaşam tarzları, dinî inanç ve tutumları, örf, adet ve töreleri üzerinde de önemli değişiklikleri zorunlu kılmıştır. Bununla birlikte, bu değişim, özellikle kırsal kesimde yaşayan Alevilerde -diğerlerine göre (şehirdeki Aleviler veya Sünnilere göre)- daha ağır yürümektedir. Nitekim, araştırma sahamızdaki tespitlere göre, geleneksel olarak doğumla ilgili başvurulan inanç ve uygulamalardan, kısırlığı giderme için uygulanan bir takım dinî, sihirî ve büyüsel işlemler ile *albasması, alkarası, kırkbastı ve kırklama* inançları ve bunlara ilişkin inanç ve uygulamalar - eskisi kadar olmasa da- halâ canlılığını korumaktadırlar. Kanaatimize göre, bu gelenek etrafında oluşun inanç ve uygulamalar, daha çok, İslam öncesi Türklerdeki dinî inanç ve uygulamalar çerçevesinde şekillenen inanış ve davranış manzumesinin, İslam kültürü içerisinde yeni isimler ve hemen hemen aynı fonksiyonlarla altında hayatını sürdürmesi şeklinde algılanabilir.

BİBLİYOGRAFYA

A-ESERLER

- EBERHARD, W., *Çinin Şimal Komşuları*, (Çev: Nimet Uluğtığ), Ankara 1942
 ERDENTUĞ, Nermin, *Sün Köyünün Etnolojik Tetkiki*, Ankara 1959
 ERGİNER, Gürbüz, *Kurban, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, İstanbul 1997
 GÖKALP, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1976
 GÜNAY, Ünver -Şaban Kuzgun-Harun Güngör-Huzeyfe Sayın-Abdolvahap Taştan, *Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*, Ankara 1996
 GÜNAY, Ünver -A. Vehbi Ecer, *Toplumsal Değişme Din ve Tarikatlar*, Erciyes Ün. Yay., Kayseri 1999
 GÜNAY, Ünver- Harun Güngör, *Türk Dini Tarihisi*, İstanbul 1998
 İbni Fazlan, *İbni Fazlan Seyahatnamesi*, (haz: Ramazan Şeşen), İst. 1975
 İNAN, Abdülkadir, *Eski Türk Dini*, T.C Kültür Bakanlığı Yay., İst. 1976
 -Tarihte ve Bugün Samanizm, 4.Baskı, Ankara 1995
 -Makaleler ve İncelemeler I-II, T.T.K. Yay., Ankara 1991
 -Manas Destanı, Ankara 1985
 KALAFAT, Yaşar, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara 1990

- KÖPRÜLÜ, Fuat, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991
- "İslâm Süfî Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri"*, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Dergisi XVIII, Ankara 1972, s.141-152;
- MALINOWSKI, Bronislaw, *Büyük, Bilim ve Din*, (Çev. Saadet Özkal), İstanbul 1990
- OCAK, Ahmet Yaşar, **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler**, T. T.K. Yay., Ankara 1997
- Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1984 ,
- Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri**, İstanbul 1983
- İslam Türk İnançlarında Hızır Yahud Hızır İlyas Kültü**, Ankara 1990
- Zaviyeler, **Vakıflar Dergisi**, Sayı:XII, Ankara 1998; s.247-269
- ÖRNEK, Sedat Veyis, **Türk Halk Bilimi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995
- Etnoloji Sözlüğü**, Ankara Üniv. Yay., Ankara 1971
- Budunbilim Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil kurumu Yay., Ankara 1973
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, II, M.E.B. Yay., İstanbul 1997
- RAHMAN, Abdülkerim, **Uygur Folkloru**, (nşr. Soner Yalçın, Erkin Emet), Kül. Bak. Yay., Ankara 1996, s.136-137
- TANYU, Hikmet, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Kül. Bak. Yay., Ankara 1987
- Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri**, An Üniv. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1967, s.19
- Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yay.,Ankara 1973
- "Eşik Hakkında Bazı İnanışlar" **Türk Folklor Araştırmaları**" C:7, Sayı:150, 1962, s.17
- TAVKUL, Ufuk, **Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür**, Ötüken Yay., İst. 1993, s.262
- ÜLKEN, H. Ziya, *"Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri"*, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Dergisi XVII, Ankara 1969, s.1-28

B-KAYNAK KİŞİLER

- Sultan Metin, 71 yaşında, Sün'de oturuyor, , ev hanımı, okur-yazar değil
- Nazime Aydurur, 73 yaşında, Sün'de oturuyor, ev hanımı, okur yazar değil
- Hatice Barut, 75 yaşında, Sün'de oturuyor
- Melahat Yükrük, 72 yaşında Sün'lü, Elazığ'da oturuyor, ev hanımı, okur-yazar değil
- Elif Kürek, 80 yaşında, Sedeftepe'de oturuyor, ev hanımı, okur-yazar değil
- Memili Seyrek, 76 yaşında, Sedeftepe'de oturuyor, ev hanımı, okur-yazar değil
- Zekiye Doğan, 64 yaşında, Sedeftepe'de oturuyor, ev hanımı, okur-yazar değil
- Güllü Hanım, 60 yaşında, Sedeftepe'de oturuyor, ev hanımı, okur-yazar değil
- Fethiye Ekmekçi, 66 yaşında, Sedeftepe'de oturuyor, ev hanımı, okur-yazar değil